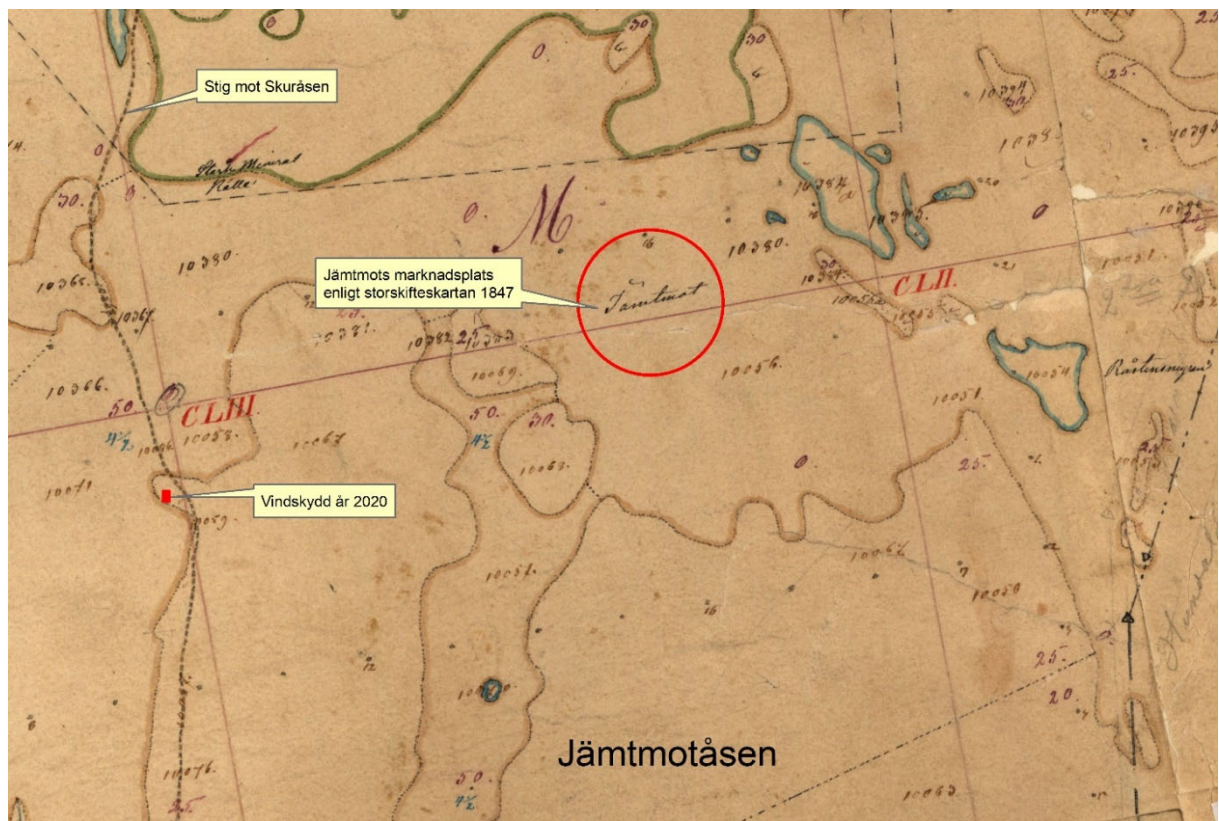

Jämtmot

en medeltida ödemarksmarknad i Norra Mora Vildmark

Christer Karlsson

Innehåll

Förord	3
Jamtamot-ursprunget till Jämtmot?	4
Jämtmots marknad.....	4
Undersökningar av Lars Wikström, Orsa.....	5
Mina egna tolkningar	5
Citat ur Arosenius (1866)	9
Citat ur Forsslund (1920)	9
Citat ur Levander (1935)	9
Citat ur Lindén (1947).....	10
Referenser.....	11

Förord

Genom ett antal skidturer i Norra Mora Vildmark på vårvintern har jag blivit intresserad av området. Skidturer har startat i Skuråsen och gått via Grenkojan till Malmborgskojan och åter. För att lära känna området har jag läst ett antal artiklar som finns i referenserna till denna skrift. En utmärkt beskrivning finns i Naturskyddsföreningens specialnummer av Björnramen (Oldhammer 1988). När jag medverkade i historieskrivningen om Mora Jordägare kom jag även in på historien om Mora marknad, och blev därigenom medveten om vilken viktig funktion marknader hade innan handeln i Sverige blev fri 1864 (Karlsson, Österström & Romson 2017).

Historien om Jämtmot består av två historieskrivningar. Förutom marknaden i norra Mora socken har det också funnits en marknad på Frösön i Jämtland med namnet Jamtamot, vilken bl. a. gett namn till en studentförening och en tidning inom Norrlands nation i Uppsala.

Jag, Christer Karlsson, född 1953, är uppvuxen i Västerbotten och Ångermanland, men bor sedan 1988 på Sollerön. Jag är jägmästare och har sedan 1988 arbetat med skogsforskning inom Sveriges lantbruksuniversitet (SLU), med Siljansfors försökspark som bas. När pensionering nu står för dörren kommer jag att ägna en del tid åt hembygdsforskning och populärvetenskaplig historieskrivning.

Ett stort tack till Karin Högberg, Östnor som har korrekturläst manuskriptet och bidragit till att förbättra det. Ett stort tack även till Ingmar Kånåls, Östnor och Mora Hembygdslag som hjälpt mig att publicera detta dokument.

Jamtamot-ursprunget till Jämtmot?

I Nationalencyklopedin får man ingen förklaring till ordet *Jämtmot*. Däremot ges följande förklaring till ordet *Jamtamot*: ”Det självständiga Jämtlands allting för rättsskipning och förvaltning dokumenterad under tidig medeltid men otvivelaktigt betydligt äldre. Det ägde bestånd efter Jämtlands införlivande med Norge fram till 1470-talet, då dess funktioner övertogs av ett lagting” (Nationalencyklopedin 2020). Nedan följer tre citat hämtade ur en uppsats om Jamtamot:

”Namnet Jamtamot eller Jämtamot uppträder i bevarade historiska källor ett tjugotal gånger. Det äldsta belägget är från 1380 och det yngsta, som jag funnit, är från 1594.” (Holm 2000).

”Slutsatsen blir alltså, att från högmedeltid till 1500-tal betecknade Jamtamot eller motet en stor marknad i Jämtland, som hölls varje år under motsveckan i mars. Namnet har uppenbarligen haft innebörden jämtmarknaden. I källmaterialet finns inga tecken på att något möte för tingsförhandlingar skulle ha benämnts Jamtamot. Den vanliga uppfattningen, att Jamtamot var ett jämtarnas ting under nämnda tidsperiod, måste därmed avfärdas som en historiografisk myt” (Holm 2000).

”Namnet Jamtamot måste av språkliga skäl ha uppkommit och tidigast vunnit hävd utanför Jämtland (sannolikt redan före medeltiden) och därefter anammats av jämtarna själva (allra senast på 1300-talet men troligen långt tidigare). Detta tyder på att motet tidigt, troligen redan under vikingatid, brukade besökas av minst lika många icke-jämtar som jämtar, vilket i sin tur tyder på att motet tidigt ägde en viktig funktion som forum för varuutbyte, med stor attraktionskraft på långväga besökare. Folk utifrån uppfattade antagligen evenemanget främst som en marknad (eller ett marknadsliknande möte) redan vid den tidpunkt då namnet Jamtamot etablerades, även om andra inslag än de som gällde varuutbyte säkert också ingick” (Holm 2000).

Jämtmots marknad

I norra Mora kommun, nära gränsen mellan Dalarna och Härjedalen, har en annan marknad med liknande namn beskrivits, Jämtmots marknad, av flera auktoriteter som Fredrik Reinhold Arosenius (Arosenius 1866), Karl-Erik Forsslund (Forsslund 1920), Lars Levander (Levander 1935), och Bror Lindén (Lindén 1947). Dessutom finns utförliga beskrivningar av Lars-Erik Klockar (Klockar 1987) och Bengt Oldhammer (Oldhammer 1988). Enligt muntliga källor hölls marknaden mitt i vintern (bild 3 och 7) under den tid som Härjedalen var norskt, d.v.s. före 1645 (Oldhammer 1988). Då möttes folk från Sverige och Norge för att bedriva byteshandel. I detta fall tolkas Jämtmot (Jamtmot, Jämtmöt) som platsen där svenskarna mötte Jämtlänningarna. Ingen av de ovan nämnda författarna har dock kunnat referera till något dokument som visar:

1. vad Jämtmot syftar på
2. om Jämtmots marknad verkligen har existerat
3. när marknaden var aktiv
4. på vilken plats som marknaden bedrevs på

Jag vill med denna uppsats tala om att jag har hittat en anteckning om Jämtmot i storskifteskartan från 1847 (bild 1). Denna plats har jag sedan markerat i vägkartan, terrängkartan och ekonomiska kartan (bild 2, 4 och 5). I moderna kartor finns Jämtmotåsen markerad, men i storskifteskartan är Jämtmot markerad mitt på en myr. Den första karta som namnger ”Jämtmötåsen” är Widmarks karta från 1909 (bild 6). Widmark (1909) och Oldhammer (1988) använde storskifteskartan (1847), men skrev inget om den notering som visar att Jämtmot är markerat mitt på en myr. Den korta beskrivning som Arosenius (1866) gör av Jemtlot tyder på att han använde storskifteskartans uppgift om Jemtots läge, dock utan att ange källan. Uppgifterna i storskifteskartan (1847) och Arosenius (1866) ligger också nära varandra i tiden. Arosenius (1866) skriver även att ”enligt sägen Dalkarlar och Jemtlänningar haft betydlig vintermarknad på den tid, då Jemtland lydde under Norge”.

Forsslund (1920), Levander (1935) och Lindén (1947) verkar inte ha ägnat någon tid till att granska storskifteskartan (1847), utan förlitade sig helt på att intervjua personer som var födda under 1800-talets andra hälft. Speciellt Lindén (1947), som var en erkänd och erfaren forskare, använde avsevärd tid för att utforska och beskriva den plats som han ansåg trolig. Han menade, på mycket svaga grunder, att Jämtmot låg cirka 2 km nordväst om den plats som anges av storskifteskartan (1847).

Det är också förvånande att läsa om hur Forsslund (1920) och Levander (1935) spekulerar om att det sålts Moraklockor och glas från Johannisholms glasbruk på Jämtmots marknad. Om Jämtmots marknad har funnits så hade den försvunnit före 1700-talet. Moraklockorna hade sin storhetstid 1750-1850 och Johannisholms glasbruk startade först år 1798.

Undersökningar av Lars Wikström, Orsa

Den person som sannolikt har ägnat mest tid till undersökningar om Jämtmot är Lars Wikström i Orsa. Han har under cirka 40 års tid samlat material, forskat i arkiv, gjort egna utgrävningar mm, och säger sig ha ett stort material som han skall publicera (Wikström 2020). Redan 1987 beskrev Mora Tidning hans forskning (Klockar 1987). Jag har dock inte fått ta del av något av Wikströms fynd.

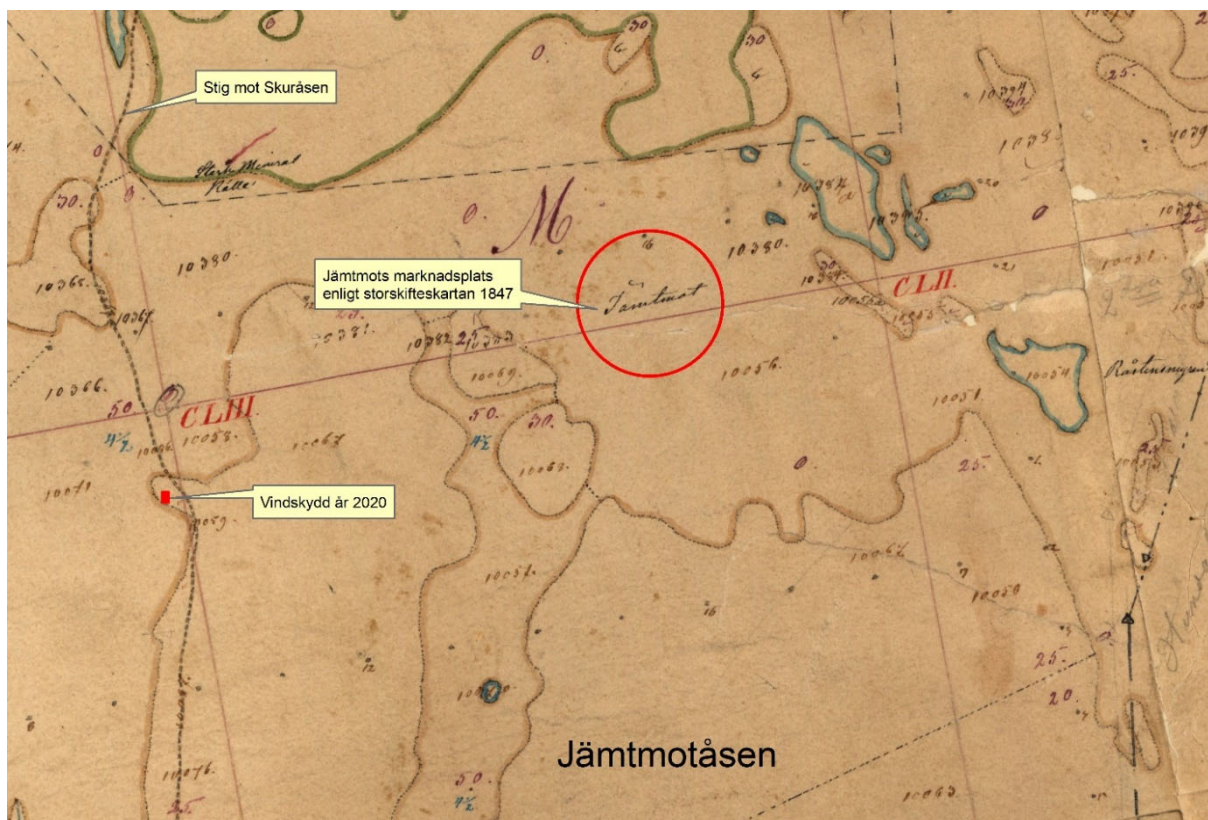

Bild 1. På storskifteskartan från 1847 är "Jämtmot" utmärkt. I bildens västra kant syns stigen till Skuråsen. I bildens nordvästra hörn, öster om stigen, står det på kartan "Stor Mineral Källa". Jämtmotåsen finns inte namngiven i denna karta. Del av storskifteskartan (Lantmäteriet, 20-MOJ-52:15:3), bearbetad av Christer Karlsson 2020-09-22.

Mina egna tolkningar

Från 1200-talet och fram till 1645 utgjorde gränsen mellan Mora och Härjedalen även riksgrens mellan Sverige och Norge (Holm 2003). Under denna tid bör det ha funnits skäl att hålla marknaden nära gränsen mellan de två länderna. När Härjedalen och Jämtland blev svenskt 1645 förflyttades gränsen mot Norge, vilket troligen medförde att marknadsplatsen Jämtmot försvann. I det Jämtländska språkbruket försvann "Jamtamot" redan i slutet av 1500-talet (Holm 2000). Dessutom skriver Holm (2000): "I detta

sammanhang är det värt att framhålla, att handelssystemen på de flesta håll i Norden förändrades i grunden under tidig medeltid och högmedeltid till följd av urbaniseringsprocessen och av att handeln alltmera inordnades under statsmaktens och kyrkans kontroll”. Detta betyder bl. a. att marknaderna flyttades till kyrkplatserna, som t. ex. Mora marknad (Karlsson m fl. 2017).

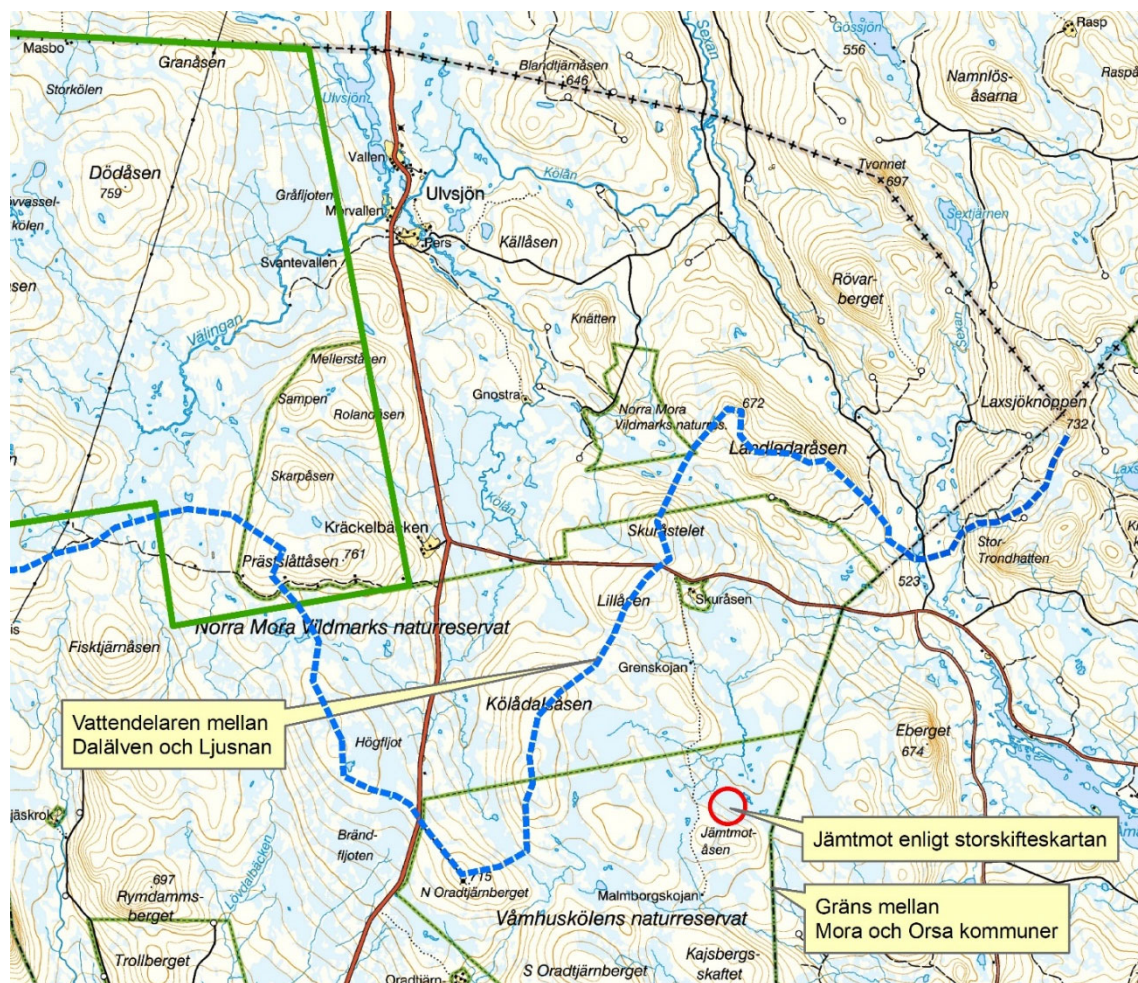

Bild 2. Platsen för Jämtmot (enligt storskifteskartan från 1847) är markerad med röd ring. Berget intill heter Jämtmotåsen. Den blå streckade linjen visar vattendelaren mellan Dalälven och Ljusnan. Kartan konstruerad av Christer Karlsson 2020-09-22, med Lantmäteriets vägkarta som bakgrund.

Bild 3 Utsikt över myren intill vindskyddet som ligger väster om Jämtmotåsen. Att hålla marknader om vintern underlättade transporter av varor i väglöst land. Foto: Christer Karlsson 2020-03-28.

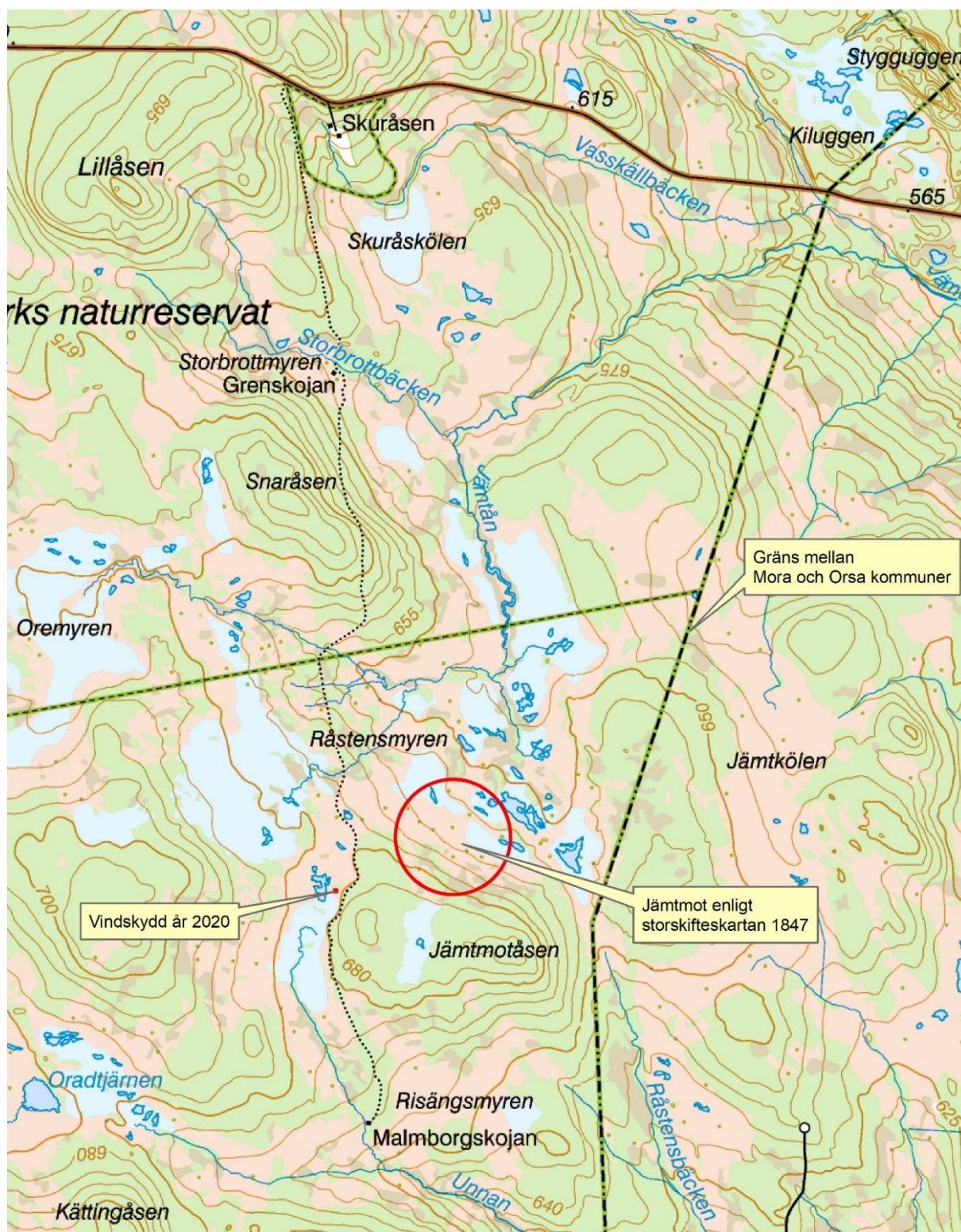

Bild 4. Platsen för Jämtmot (enligt storskifteskartan från 1847) är markerad med röd ring, och är belägen på Råstensmyren inom Mora kommun, nära gränsen mot Orsa kommun, cirka 660 m.ö.h. Berget söder om Jämtmot heter Jämtmotåsen. Öster om Jämtmot finns Jämtkølen (Orsa kommun). Råstensmyren avvattnas mot norr av Jämtån och mot söder av Råstensbäcken. Kartan konstruerad av Christer Karlsson 2020-09-22, med Lantmäteriets terrängkarta som bakgrund.

Citat ur Arosenius (1866)

Jemtån, som har sina källor i vidsträckta mossar och kringliggande små kärnar nedanför Skuråsens fäbodan och vid Håfva röse går in i Orsa finnmark. Dessa mossar bära ännu i dag namn af Jemtö, der, enligt sägen Dalkarlar och Jemtlänningar haft betydlig vintermarknad på den tid, då Jemtland lydde under Norge.

Citat ur Forsslund (1920)

Nordväst om Laxsjökropp, i Mora Finnmark men, tätt intill Herjedals-gränsen, reser sig Rövarberget, kringflutet av Sexan, som strömmar åt norr till Herjeån. I bergets sydbrant finns en stor grotta med stenhällar till golv och till liggbritsar på sidorna. Den är inredd så, ty den har varit bebodd av människor - tills en gång en björnhona med unge flyttade in där. Då kom en jägare dit, björnhonan mötte honom i porten, det vart envig - men han segrade, tog med sig ungen och sålde den till "en skogshandlare Skräder, som hade den i årtal efteråt". Gustaf Skräder har just själv mycket att berätta om denna grotta (i Pekka Huskoinen); det var här, Vargen och hans följe höll till - Jämten, Smälänningen, Smale Hans och vad de hette. Många slika sägner äro ännu gängse i trakten, alla sluta med att de fångna rövaren blevo halshuggna och steglade.

Här är visserligen en vrå bortom all ära och redlighet. Och här gick fordom en stor klövjeväg nerifrån Sihlis-Dahlarne (Siljans-Dalarne) uppåt Soot-Dahlarne (Herjedalen) och Jämtland. Det var klövjefororna, rövaren lågo här och lurade på - ofta rikt lastade, ty en bit söderut låg Jämtö, den säkert märkligaste av alla marknadsplatser, också kallad Ärdelbud, Herrdalbod. Där träffades Jämtar och Dalkarlar mitt i vilda djupa skogen miltals från alla bygder och drevo köpenskap. Jämtarna med smör, ost o. dyl., Morkarlarna med Dalur, Älvdalingarna med laggkärl. Rövarbergsgrottan lär stundom ännu tjäna jägare till herberge. I finngårdarna runt om känner man väl till både den och Jämtö, men ingen har jag råkat som säkert vet var de ligga och hittar dit. På kartan står "Jämtöåsen" söder om Råstenmyran i Wåmhushörnet; vi strövade däromkring en hel dag, hade hört att där vid stigen mellan Skräcka och Skuråsen skulle ligga några murkna stockar i buskarna och stenrösen; vandrade mil efter mil i ospångad blötmyr eller i tjockt trassligt ris efter avverkning och kolvedhygge på de torra fläckarna mellan myrarna. T. o. m. mina kamrater, en stor stark jätte till Osskall och en spänstig finnmarksyngling, blevo knäsvaga; den förre hade sett Jämtö för en 20 år sen och mindes några stora förfallna gapskjul - där skall ha stått en hel by sådana, som marknadsstånd och bostäder. Men vi hittade inga -. förrän långt fram mot kvällen långt därifrån, högt på Ebjar bortåt Emåsiun. Där på en jämn avsats på det kala berget lågo gamla stockverk i vindfällets ris och busksnår - alldeles tydligt två igenrasade gapskjul. Möjligen har det funnits ett Jämtö på varterda stället.

Citat ur Levander (1935)

Efter denna inledning, som tyvärr måst bli litet abstrakt juridisk, gå vi över till att se direkt på Vasatidens marknader, och vi börja då med den märkliga art av dem, som jag skulle vilja kalla ödemarks marknader. Mitt i vildaste ödemarken mellan norra Dalarne och Härjedalen låg i forna tider en marknadsplats, som hette Jämtö, d.v.s. mötet med jämtarna. En vandrare dalkarl (Forsslund) skildrar på följande sätt ett för några år sedan företaget besök på platsen: "Här är visserligen en vrå bortom all ära och redlighet. I finngårdarna runt om känner man väl till Jämtö, men ingen har jag råkat, som säkert vet var det ligger och hittar dit. Vi strövade omkring där en hel dag, hade hört att där vid stigen mellan Skräcka och Skuråsen skulle ligga några murkna stockar i buskarna och stenrösen; vandrade mil efter mil i ospångad blötmyr eller i tjockt, trassligt ris efter avverkning och kolvedhygge på de torra fläckarna mellan myrarna". Så omöjligt är det att numera finna platsen för denna marknad. Men frågar man de allra äldsta i de närmaste Dalabygderna, så kunna de berätta, vad de i sin ungdom hört farfar eller morfar säga om Jämtö. Det var en stor, öppen plats där, och på denna plats voro bodar uppförda. Somliga säga, att marknaden hölls före jul, då myrarna frusit till och lagom snö fallit, så att man med klövjehest kunde komma fram den gamla Kungsstigen mellan Härjedalen och Dalarne. Andra veta endast, att det var en

dag mitt i vintern, som Jämtmotsmarknaden hölls. Det var dalkarlar, härjedalingar, jämtar och enligt somliga sagesmän även norrmän, som möttes här för att byta sina varor. Vad det var för varor, ja, därom växla uppgifterna. Somliga gamla berätta, att dalkarlarna kommo med smide, klockor och glas, det senare från Johannesholms glasbruk, jämtarna med korn, smör och talg och norrmännen med sill och "skarpfisk". Enligt andra voro dalkarlarnas bytesvaror järn, liar, skärar och glas, under det att härjedalingar och jämtar klövjat med sig smör, ost, messmör och talg och norrmännen kommo med hästar.

Som alla marknadsresande voro även Jämtmotsvägens besvärade av rövare. Alldeles intill Jämtmotåsen ligger Rövarberget, och i dess sydbrant finns en stor grotta med stenhällar både till golv och till liggbritsar på sidorna. Och i närmaste Härjedalsby kan man ännu berätta, hur det brukade gå till i trakten av Rövarberget: *"En härjedaling var på hemväg från Kopparberget, där han varit och sålt boskap. På klövjehästen hade han lastat kopparplåtarna och de varor han köpt, bland vilka också var en bössa. Kommen ett stycke till vägs, varsnade han en karl, bärande något, som syntes vara en yxa. Icke gav denne sig efter, och icke närmade han sig. Då det mörknade, måste Härjedalsbonden reda sig till att rasta över natten i skogen. Det var så nödigt för dem, som foro här fram. Men anande oråd tog han av sig rocken och bredde över sadeln samt hängde luvan på sadelkroken, så att det såg ut, som låge där en sovande. Självlade han sig "på led" (på lur) ett stycke ifrån stockelden, med bössan avvaktande, vad som kunde komma. Längre dröjde det ej, förrän karlen var framme och högg till åt mössan på sadelkroken. Men då stod det icke heller länge på, att det small från honom, som låg på led, och karlen stalp för skottet. Nu fick färdmannen se, vad sällskap han haft. Den skjutne rövaren kastades i Säxan (en å, som flyter förbi här)».* Även på själva Jämtmotsmarknaden gick det mången gång hårdhänt till. Slagsmål och fylla hörde ju till marknadsnöjena. Under ett av dessa slagsmål råkade dalkarlarna slå ihjäl en jämt. Året därpå mötte inga jämtar på platsen, och därmed blev det slut på Jämtmots marknad, förklara de gamla.

Citat ur Lindén (1947)

På grundval av egna lokalstudier och uppteckningar, gjorda särskilt sommaren 1939, samt litteraturuppgifter har jag i det lilla arbetet "Jämtmot och gamla vägstråk över gränsområdet Mora finnmark" försökt att bestämma läget för förra marknadsplatsen Jämtmot, vilket också torde ha lyckats. Platsen ligger enligt denna utredning omkr. 2,6 km. så gott som rakt söder eller något åt sydsydväst från nuvarande Skuråsens gård, i vinkeln mellan Jämtans övre lopp och gränsen Våmhus, Mora Finnmark. Där fanns verkligen förr en slätterbod med inskriptioner enligt olika uppgifter från 14- eller 16- 17- och 1800-talen.

Bild 7. Vindskyddet som ligger väster om Jämtmotåsen. Foto: Christer Karlsson 2020-03-28.

Referenser

- Arosenius, F. 1866. Beskrifning öfver provinsen Dalarne. II Ofvan Siljans Fögderi. Tredje Häftet. Mora socken med Våmhus kapell, sidan 22.
- Forsslund, K-E. 1920. Med Dalälven från källorna till havet, del 1, bok 4. Orsa och Våmhus, sid 47-48.
- Holm, O. 2000. Vad var Jämtmot? Oknytt 21 (1-2), sid. 64-96.
- Holm, O. 2003. Den norsk-svenska riksgrensens ålder och hävd. Collegium Medievale. Interdisciplinary Journal of Medieval Research 16, sid. 135–237.
- Karlsson, C., Österström, L-O., & Romson, A. 2017. Mora Jordägares Samfällighetsförening - en historik. ISBN 978-91-639-3298-4
- Klockar, L-E. 1987. Tre tidningsartiklar i Mora Tidning, 21/8, 2/9 och 4/9.
- Lantmäteriet 1847. Storskifteskartan (20-MOJ-52:15:3).
- Levander, L. 1935. Landsväg, krog och marknad, sid. 141-143. Åhlén & Söners Förlag, Stockholm.
- Lindén, B. 1947: Jämtmotåsen och Jämtmot samt Jämtåns namnsystem. Dalska namn och ordstudier, del 1, sid. 71-79.
- Oldhammer, B. 1988. Från stenåldersjägarna till dagens försumning. Björnramen nr 5.
- Schröder, G. 2000. Pekka Huskoinen. ISBN 91-973642-1-5
- Wikström, L. 2020. Telefonintervju av Christer Karlsson.

